

כד רגיז רעיא

כמה הערות ליחסי עם ישראל ורבניו

נדב שנרב

מאת השנים שבין 1860 ל 1960 הן, פחות או יותר, התקופה בה קרסה החברה היהודית שאפיונה הוא שמירת המצוות בצורה המקובלת בעם ישראל מדורי דורות. בגרמניה ובהונגריה התהליך התחיל מוקדם הרבה יותר והגיע כבר למיצוי, אבל ברוסיה ובפולין, היכן שחיו מיליוני יהודים לפי הנוסח הישן, לא היו בתחילת התקופה הזו יותר מאשר ניצנים ספורים של התהליך. גם ה"כופרים" של אז, אשר נער יספרם – יל"ג, אד"ם הכהן, לילנבלום – היו אנשים רוויי יידישקייט שגם אם זלזלו פה ושם באיזו מצווה, או אפילו בתורה כולה, עדיין היו ספוגים עד לשד עצמותיהם ברוחו של בית המדרש הישן. בשנת תש"ך, לעומת זאת, לאחר גלי ההתפקרות, מלחמות העולם, ההגירה לאמריקה והעליה לארץ ישראל, הקומוניזם והשואה – לא יותר מעשרה אחוזים מצאצאיהם של כל אותם יהודים נותרו דתיים באיזה שהוא מובן.

לאורך כל התקופה הזו היו רבנים ומחנכים מן הנוסח הישן סופגים אכזבה אחרי אכזבה. תלמידיהם הטובים ביותר נטשו אותם – לגימנסיות, לאוניברסיטאות, לתנועות הסוציאליסטיות, לרדיפת הממון, לציונות – ובמקביל להתחייבותם לרעיונות החדשים השליכו את היהדות המסורתית אחרי גוום. "כולם נשא הרוח, כולם סחף האור, שירה חדשה את בוקר חייהם הרנינה" כתב ביאליק, "והשכינה ... כבר נתגרשה מכל הזוויות. רק עוד פינת סתר שוממה וקטנה נשארה – בית המדרש".

הלקח של רחוב האטליזים.

הדברים שכתב ביאליק דרך שירה, כמי שגם הוא כבר נתרחק מדרך אבותיו, זהים למסקנות המעשיות אותן הוציאו מספר רב של רבנים, בעיקר בליטא, ברצינות גמורה. לאחר שנים ודורות של חוסר הצלחה ותסכול הם הגיעו לתובנה לפיה הם יכולים לסמוך רק על סוג אחד של אנשים: עליהם עצמם, כלומר על **אנשים שאין להם חלופה לתורה – לא כאתגר אינטלקטואלי, לא כבסיס למעמד חברתי ולא כמקור פרנסה**. בתהליך ארוך ורווי ייסורים התיימשו רבנים אלו מדמות היהודי שהיה בכל הדורות עמוד השדרה של עם ישראל – מבעל הבית שומר המצוות. המסקנה אליה הגיעו בדי עמל היא שעל אנשים כאלו אי אפשר יותר לסמוך, ועל כן יש להחליפם בטיפוס אנושי אחר – בן התורה המקצועי.

חיים גראדה היה סופר יידי נודע אשר למד בצעירותו הן באחת משיבות נוארדוק והן בחברותא עם החזון איש. בספרו "צמח אטלס", הבנוי על יסודות אוטוביוגרפיים, מנסה ראש הישיבה לשכנע את ולה מוכרת הפירות, שבעלה חולה במחלה כרונית, לשלוח את בנה (בן דמותו של גראדה עצמו) לישיבה בוולקאניק. ולה אינה יודעת אם יסכים בעלה, ואם מותר לעזוב אב חולה בזקנותו.

כשילמד בנך תורה תתגלגל זכות לידי אביו והוא ישוב לאיתנו. אמרי לבעלך שאין את רוצה שבנך לא יניח תפילין ויעשן בשבת.

'הרי אפשר להיות גם בעל מלאכה ירא שמים' ניסתה תגרית הפירות להצדיק את בעלה, אבל ראש ישיבת וולקניק חייך לעומתה ואמר שאם היא מכירה ברחובה מנין של בעלי מלאכה צעירים המניחים תפילין ואינם מעשנים בשבת, מוכן ומזומן הוא לפשוט את הקפוטה שלו ולהיות בעצמו בעל מלאכה.

לשמע התשובה המלאה חכמה ... נתרגשה ולה עד כדי דמעות...

זהו פחות או יותר קיצור תולדות ההנהגה הרבנית במאה העשרים. המשחק נגמר. בעלי המלאכה מרחוב האיטליזים בוויילנה הם אבודים מראש, וכמותם החנוונים והסטודנטים, רואי החשבון ועורכי הדין, הסבלים והפקידים. בסופו של דבר יניח תפילין רק מי שיחתום על "שבתי בבית השם כל ימי חיי", אם בישיבת נווארדוק ואם בישיבת פונוביז'.

כל כמה שלא הייתה תובנה זו של רבני ליטא מוצדקת לאור הנסיבות שעמדו בפניהם, היא חוללה מפנה אדיר הן בתוך עולם התורה והן ביחס בין דייריו של עולם זה לשאר עם ישראל. כל מי שיקרא זיכרונות מישיבת וואלוז'ין, נאמר, יגלה שהיא תפקדה בעיקר כמוסד להכשרה מקצועית: בחורים בני שש עשרה ושבע עשרה הגיעו לשם כדי ללמוד כמה שנים שלאחריהן ימצאו, אם יצליחו, פרנסה בתור רבנים או למצער שוחטים וכיוצא בזה כלי קודש. מטרת לימוד התורה הייתה בעיקרה רכישת ידע למטרות פרקטיות. בישיבות של ימינו המצב כמובן הפוך, והמטרה העיקרית של המוסד היא להשאיר בתוכו (או במסגרות ההמשך שלו) את הבחורים הבאים בשעריו עד זקנה ושיבה. מגמה חדשה זו הכתיבה גם כמה וכמה שינויים באופני לימוד התורה עצמו, ואין כאן המקום להאריך בכך.

אך תופעות אלו מתגמדות לעומת השינוי הדרסטי שחל ביחסם של הרבנים ובני התורה אל החברה היהודית הסובבת אותם, זו הכוללת לא פעם גם את אבותיהם, אמותיהם ואחיהם. מתחים בין לומדי התורה ובין עמי הארץ היו כמעט בכל הדורות¹, אבל הרבנים יצאו תמיד מתוך הנחה שבעלי הבתים הם "האנשים שלהם", ששני הצדדים ממלאים את תפקידם פחות או יותר בתוך המכלול הזה שנקרא עם ישראל, כאשר הרב הוא זה שאמור לדאוג למצב הרוחני אבל נקרא גם להפגין את יכולות המנהיגות שלו כאשר הציבור נקלע לצרה כזו או אחרת.

לא כך הם הדברים במסגרת החדשה. בקטע מדהים מנגיד הרב דסלר בין רבני ליטא ובין רבני גרמניה, בעלי שיטת "תורה עם דרך ארץ", ומתאר כיצד השילו רבני ליטא מעליהם את הערבות לשמירת המצוות של היהודים הפשוטים:

פרנקפורט התירה את המדע והכניסה את הלימוד באוניברסיטה לכלל ה"לכתחילה" שבחינוך. המחיר ששילמו בעד זה היה שנתמעטו מספר גדולי התורה בין חניכיהם ... רק מעטים מאד נהיו ללומדים גדולים. אמנם הרוויחו בזה אשר מספר המקולקלים אצלם היה קטן מאד ...
כמעט כולם נשאר מקימי מצוות במסירות נפש...

שיטת הישיבות – להעמיד למטרה יחידה לגדל גדולי תורה ויראת שמים כאחד, ובשביל זה אסרו את האוניברסיטה לחניכיהם ... אמנם, לא נחשוב שלא ידעו מראש כי בדרך זה ח"ו יקולקלו כמה, מאשר לא יוכלו לעמוד בקיצוניות זו, ויפרשו מדרכה של תורה, אמנם זהו המחיר אשר ישלמו בעד גדולי התורה ויראת שמים אשר יתחנכו בישיבותיהם... **ימותו אלף סכלים וייהנה ממנו חכם אחד**².

¹ בעלי עצבים חזקים מוזמנים ללמוד את הפרק השני של מסכת חגיגה.

² אינני חושב שדבריו של הרב דסלר הם תיאור היסטורי מהימן של מה שקרה. רבני ליטא לא ראו את שיטת תורה עם דרך ארץ כאפשרית במקומותיהם, אם מפני שלא ידעו כלל על המתחולל בגרמניה, אם מפני שסברו שאי אפשר יהיה להגיע להצלחה דומה במזרח אירופה, ואולי אף לא האמינו ביציבותו של המודל הפרנקפורטאי לאורך זמן. אבל עצם זה שהרב דסלר ראה את הדברים כך ואף העלה אותם על הכתב לעיני כל ישראל מראה לאיזו רמה של ניכור הגיעו הוא ועמיתיו לדרך. "הם" יטענו כמובן שלא הבנת את הנקודה, ושהדאגה היותר עילאית לעם ישראל הפשוט היא להעמיד לו גדולי תורה נפלאים, ובשביל זה כדאי שיתפקרו אלפים ומליונים. שיהיה.

כאשר הגיע הרב דסלר ללונדון בשנות השלושים, ופגש שם את הניסיונות העלובים, לטעמו, לספק לילדי ישראל חינוך יהודי נאות ב"תלמוד תורה" (מעין בית ספר ערב לילדים שבילו את היום בחינוך הכללי הלא יהודי) שהופעל על ידי ועד הקהילה, לא היה ספק בלבו,

מכל ארבע מאות הילדים שבתלמוד-תורה נוכל להחשיב רק את האחד או השניים ש"גנבנו" מתוכם ושלחנו אותם לשיבות. השאר לא יזכרו גם את נוסח הקדיש³.

השימוש במלה "גנבנו" כאן אומר הרבה. הילדים אמורים להיגנב מהורים: לא מהורים מתבוללים או פוקרים שאינם שולחים את ילדיהם לחינוך יהודי כלל, אלא מהורים שהם יראי שמים באופן עקרוני אבל אינם מבינים ששיטתם החינוכית לא תצלח ושילדיהם יצאו מהמערכת בורים וחסרי כל קשר ליהדות. זה מה שסבר הרב דסלר, ובהחלט יכול להיות שברמה הפרקטית הצדק היה עמו, כמו גם עם ראש הישיבה ששכנע את ולה מוכרת הפירות.

עם זאת, כמו בכל מצב אנושי, אחרי המעשים נמשכים הלבבות. הרבנים ניסו, במאבק נואש שבפרספקטיבה של היום קשה לתאר עד כמה הוא נראה בזמנו חסר סיכוי, לשמור על גחלת היהדות המסורתית. כתוצאה מכך הם החלו לראות בבעלי הבתים לא יותר מאשר מושא למניפולציה, חומר אנושי שממנו אפשר להפיק תמיכה כלכלית מסוימת ובעיקר ציבור שאפשר וצריך לגנוב ממנו את הילדים. התוצאה הייתה התגבשותו של אופן פעולה רבני חדש הכולל הבדלה חדה בין "אנחנו", הבני תורה, ל"הם", ובמסגרתו הדיבור בשפה כפולה, החנופה, ההסתרה והחיוכים חסרי הכיסוי כלפי חוץ הפכו לחלק בלתי נפרד מן ההתנהלות הציבורית.

בחברה החדשה הזו יחסם של הרבנים לבעלי הבתים דומה ליחסו של מהפכן, מישהו מסוגו של צ'ה גואררה או לנין, לבני העם שעליהם הוא וחבריו הקושרים הגיעו לשלוט. המהפכן רוצה מאד, בכנות, בטובת העם, אבל הוא מניח שהבריות הם טיפשים או מוגי לב או אגואיסטים מכדי ללכת בדרך הקשה והאמתית, זו הידועה רק לו ולבני חוגו, זו המובילה אל האושר והצדק. לכן הוא רואה את הבריות בעיקר כאובייקט, כחומר למניפולציה. הוא יודע שנימוקיו הנכוחים לא יצליחו להשפיע עליהם, ולהבנתו אין לו ברירה אלא לפעול בדרכים שיש בהם משום רמיה מסוימת: תעמולה, הפצת שמועות כוזבות, הסתה של שכבות חברתיות נגד אחרות וכדומה.

מכאן מגיעים די מהר לתפיסת עולם בה יש הפרדה ברורה בין חברי החוג הסגור – חבורת הקושרים או העומדים בראש המשטר – ולכל ה"יתר" שנתפסים כנחותים וכאובייקט לניצול. דוגמה לטקטיקה מניפולטיבית, שרווחה מאד אצל מפלגות קומוניסטיות, היא הקמתם של מה שכונה "ארגוני חזית" הממוקדים בפרט אחד מתוך סל המטרות של המפלגה ומטשטשים את שייכותם אליה. כך ניתן להשיג מכפיל כוח על ידי שיתוף פעולה עם אנשים שאינם מסכימים לפרוגרמה הכוללת של התנועה אבל מסכימים על פרט זה או אחר. עוד דוגמה היא השימוש במה שלנין כינה "אידיויטים שימושיים", אנשים שאינם מזדהים עם האידאולוגיה בכל פרטיה אבל הם רוחשים סימפטיה וניתן להפיק מהם תועלת, לכן נותנים להם כל מיני כיבודים חסרי משמעות אבל לעולם לא מוותרים להם ויתור אמתי, משהו שדורש מחיר בפועל ממש ולא סתם חיוכים נחמדים ומלים ריקות.

לאחר שנוצר היחס הנפשי הזה, יש לו דינמיקה משלו והוא בהחלט יכול להיות עמיד בפני שינוי נסיבות. המסורת החרדית שבכתב ובעל פה מייחסת לבעלי תורה שהיו פעילים בזירה הציבורית בדור הקודם שלל שטיקים וטריקים הרחוקים מאד מנורמות של יושר והגינות, החל מהשיטה של 'אתה תעשה כך וכך ואני אדביק נגדך כרוזים אבל תמשיך לעשות את זה' וכלה בפעילות חשאית ענפה שנועדה לפגוע ברבנים אחרים בלי ידיעתם. עד כמה נכונים הסיפורים האלו, ועד כמה הם מבטאים הכרח שנוצר בנסיבות קשות – לא לי לשפוט, אבל די ברור שבמרצת הזמן, גם כאשר המשבר חלף או חלף זמנית והיהדות שומרת המצוות גדלה ופורחת, הם הפכו להיות חלק מן האתוס החרדי.

³ "מרבצי תורה ומוסר" חלק ג' עמוד ס"ח.

התקווה של הרב קוק

בתוך התהליך שתיארנו כאן צמח הצבור המכונה כיום "דתי-לאומי" (בארץ) או "אורתודוקסי-מודרני" (בחו"ל), בין היתר כתוצאה מפעילותם של כמה רבנים ודמויות תורניות אשר לא השתתפו בתהליך ההסתגרות וההתבדלות שעבר על העולם התורני. כיצד ראו אותם רבנים אפשרות לתמוך בתהליכי מודרניזציה בתקופה בה היו תהליכים כאלו כמעט שם נרדף להתפקרות ועזיבת הדת? זוהי שאלה מעניינת מאד אלא שהיא אינה נוגעת לקו הטיעון המרכזי שאני מנסה לפתח כאן. לצורך העניין אנסה לאפיין כמה גורמים בולטים שניתן להבחין בהם אצל הראי"ה קוק ובנו הרב צבי יהודה, שני מנהיגים שמילאו תפקיד מרכזי בחיבור הפוליטי בין ציבור שומרי המצוות לתנועה שפעלה למען תחיית ישראל בארצו.

הרב קוק ובנו היו אנשים אופטימיים. בתמונת העולם המיסטית שלהם, הטוב אמור להופיע באופן טבעי אם רק מכינים עבורו את התנאים הנדרשים, כשם שילד שיסופקו לו תנאים בסיסיים סבירים יגדל ויתפתח. במקרה של כלל ישראל, התנאים להופעת הטוב חופפים פחות או יותר למה שהציונות ניסתה להשיג: חיים טבעיים של העם על אדמת הקודש. מהלך המביא להתקדמות בכיוון הזה, כמו עצמאות ישראל או הכנסת עוד משטחי ארץ ישראל לריבונותה, הוא בהגדרה צעד שמקרב אותנו אל אותה תכלית עילאית. מכח תפיסה זו יכול היה הרב קוק להמשיך בתמיכתו בחלוצים ובבוני הארץ גם כשהיה ברור לו לחלוטין כי מדובר בבולסי נבלות לתיאבון ומחללי שבת להכעיס.

חשוב להבין שאצל הרב קוק לא היה שום ויתור על הסטנדרטים של שמירת המצוות, בנושא זה הוא היה רב ליטאי בלי חכמות. כרכי "אגרות ראי"ה הם בחלקם הגדול סיפורו של קרב המאסף הנואש שניהל הרב קוק כנגד רוחות הפרצים שנשבו ביישוב החדש, ובתהליך הזה הרב קוק לא ויתר על קוצו של יוד, למרות שספג הרבה הפסדים ונאלץ לבלוע המון צפרדעים. רבים מהרבנים שנלוו אליו בתחילת הדרך לא עמדו בסדרת המפלות המשפילות ופרשו חזרה אל חיק העולם החרדי, אבל הרב קוק היה חזק בעמדתו ולא נרתע.

מעבר לאמונתו כי סוף האמת שלו לנצח, הראי"ה גם הכיר בכך שההתפקרות ההמונית נובעת מאיזה שהיא בעיה שיש ביהדות המסורתית, לכן הייתה לו את היכולת להביט בעין טובה הן על החלוצים מצד עצמם והן על התהליך ההיסטורי אותו הניעו. בכל הקשור לענייני ציבור הוא לא התפעל כלל מאותם רבנים שלא חלקו את השקפת העולם שלו, אף שידע גם ידע שהם מהווים את רובו המוחלט של עולם התורה. כאשר הציע לו רב ירושלמי ידוע לארגן כנס רבנים כדי לדון בבעיות השעה ואולי לפתור אותן, התשובה הביעה בוז מוחלט ועמוק:

תקוותיו של כבוד גאונו על אסיפות רבנים, הנן אצלי תמיד חלומות, שאין בהם כעת, לדאבון לבנו, אפילו קסם של יופי המעטר איזה דמיון נאה. בתרדמה עמוקה ישנים הם רועי עמנו, לא מרוע לב כי אם מחולשת נשמה, אשר לא טעמה ימים ושנים, וגם תקופות, מזון מחיה ומבריא באמת, שהוא רק המאור החי שבפנימיות אור העליון שבאור התורה.

כשיתאספו לאסיפה לא ייחסו לעצמם שום קוצר דעת וחולשת רוח, ולא יאמינו לקול היחידים החמושים בזרע ה'. את שולחן האסיפה יעטרו בודאי באיזו חקירה של דבר הלכה, בעניין קטן שבקטנים, מצד נושאו הפנימי, אלא שיהיה אולי גדול ורחב מצד עומק התחבולות הנדרשות לפתרונה...או באיזה דבר אגדה שישבצו אותה ברעיונות של מוסר רצוץ מן החיים, של קבלה מגומגמת או של פילוסופיה ישנה, ובזה יגדל עוד היסוד החנקי של האטמוספירה הרבנית ומכאוב חדש יולד לציריה הגדולים של כנסת ישראל המתהפכת בחבליה ... (אגרות א' קפ"ד)

גישה דומה מאד רואים גם אצל רב צבי יהודה. לא היו לו שום רגשי נחיתות ביחס לחרדים – להיפך. הנה לדוגמה התיאור שלו את מפלגת אגודת ישראל:

ענינם של ה'אגודה': להיות מחבלים לענייני כלל ישראל. להרוס - ולחבל – זה ענינה... ניסו למנוע את הצהרת בלפור ... הם המשך של הרצון לעשות קהילות נפרדות, צריך לדעת זאת ולהשמר מהם... דרך התיקון של כלל ישראל להרבות אור, להרבות תורה ... ועל ידי זה יסתלק החושך, ולא על ידי הפרדה. (מתוך התורה הגואלת, כרך ב' ע' רפ"ח).

וכאשר הגיע הרב צבי יהודה לברית אצל מי שהיה אז תלמידו החביב, מיכאל צבי נהוראי, ופגש שם את דודו של בעל הברית, קנאי נטורי קרתא הנודע רבי עמרם בלוי,

רבנו היסב פניו שלא לראותו. שאלתי אותו מדוע, והוא ענה: "אסור להסתכל בפני רשע"⁴

בין כך ובין כך צמח הציבור הדתי לאומי בארץ והציבור האורתודוקסי מודרני בארצות הברית, שתי קבוצות ששמרו על צביון הקהילה היהודית מימים ימימה, כלומר קהילה של בעלי בתים שיש להם רבנים (בניגוד לקהילה שרובה ככולה רבנים או אנשים העוסקים בתורה באופן מקצועי). שאלת השאלות הייתה, כמובן, האם קהילה כזו, שחבריה עובדים לפרנסתם וחייהם מעורים בעולם המודרני החילוני, יכולה להיות יציבה מבחינה סוציולוגית. על פי ניסיון מאה שנות הצניחה החופשית היה ניתן לצפות שהשילוב הזה יהיה בלתי אפשרי, אך למרבית הפליאה, אולי בגלל שינויים חברתיים פנימיים ואולי בגלל שינוי האקלים הרוחני בעולם, העסק פחות או יותר עובד.

למרות זאת, בעשר-עשרים השנים האחרונות נוצרה בעיה קשה. רבניו של הציבור הדתי לאומי בארץ, ובפרט אלו שמכורתם הרוחנית היא בבית מדרשו של הרב קוק, נראים כמי שמאסו בציבור ממנו יצאו. מדוע?

המספד בירושלים

"המצב הרוחני של הדור שלנו סביר בהחלט, היהודים בני זמננו הם באופן כללי יראי שמים ושומרי מצוות" אמר אף רב אף פעם. בכל הדורות, מאז התנאים והאמוראים ועד הראשונים והאחרונים, בכל "תורות הזהב" למיניהם של העם היהודי בבבל ובספרד ובפולין, רבנים תמיד הרגישו שהבריות הם עוברי עבירה ושצריך הרבה לתקן. הגמרא ביומא (יט.) מעידה כי ביום כיפור נבעלו כמה בתולות בנהרדעא. אמוראי הירושלמי (ברכות ב' ד') סיפרו על עצמם שאינם מצליחים להתרכז בכוונת התפילה ותיארו על אילו דברי חולין הם חושבים בשמונה עשרה. בעירו של הריב"ש רוב האנשים לא אכלו בסוכה, הסמ"ג עבר מעיר לעיר כדי לשכנע אנשים להניח תפילין, השולחן ערוך פסק כי "בדורות הללו שרבו הפריצים (במשכב זכר), יש להתרחק מלהתייחד עם הזכר" (!), ובכתביהם של מגידים ודרשנים בכל הדורות יש מוטיב אחד חוזר ונשנה, שאנן יתמי דיתמי, העבירות מתגברות מיום ליום, אנשי אמנה אבדו ובאופן כללי המצב קשה מאד. אם בכלל נמצא בארון הספרים התורני איזה תיאור אידילי של שמירת המצוות בעם ישראל, הוא יהיה תמיד בדיעבד, כלפי דורות קודמים, מתוך ניסיון להנגיד אותם למורדים ולפושעים של "דורנו השפל".

כמובן – הרבה נושאים עליהם מתלוננים הרבנים שבכל דור הם באמת בעיות שצריכות חיזוק, ובהחלט יכול להיות שבלי המגידי מישרים שעוברים מעיר לעיר וצועקים על האנשים שהם חוטאים לא הייתה היהדות מחזיקה מעמד במקומות ובזמנים ידועים. אבל אם ננסה לחשוב על הדברים בצורה אובייקטיבית, ברור שיש כאן איזה שהוא מתח מובנה. מצד אחד עומדים בעלי הבתים שבאופן כללי האינטרס שלהם הוא לחיות את חייהם באופן סביר תוך מילוי חובות הדת, ומצד שני הרבנים ובני התורה שמקדישים את חייהם לעליה בהר השם. באופן טבעי נוצרים כתוצאה מכך הבדלי רמה – באהבה וביראה, בדקדוק הדין, בידיעת הדין וברמה הרוחנית בכלל – ואלו גרמו תמיד לרבנים לחוש שהציבור שלהם ברמה נמוכה.

מה שקרה באירופה לפני כמאה שנה היה בעיה מליגה אחרת. זה לא שהרבנים הרגישו שאנשים עושים עבירות כאלו ואחרות – הם חשו שכל המסגרת הדתית-חברתית מתפרקת. האם זה נכון גם בדורנו, בתוך הציבור הדתי לאומי? נראה כי יש מי שסובר שהתשובה היא חיובית.

לפני מספר חדשים ערך העיתון "מקור ראשון" סדרת פגישות עם דתיים לאומיים לשעבר שעברו להשתייכות אחרת, ובמסגרת זו רואיין אדם בשם בועז המילטון, אשר חי היום כחרדי. המילטון למד בפנימייה צבאית, בילה שנה בישיבה חרדית בשם 'תפארת צבי' ולאחר מכן הגיע ללמוד בישיבת הר המור. עקב היותו בוגר פנימייה צבאית היה עליו לחץ מצד הצבא להתגייס, וכדי להתמודד עם בעיה זו הוא נפגש עם נשיא הישיבה, הרב צבי טאו.

⁴ ספר מאורות הרצי"ה. [לימים גבה טורא בין הרב צבי יהודה ומיכאל נהוראי, וזה האחרון עזב את ישיבת מרכז הרב והיה לפרופסור במדעי היהדות. הרך הנימול בברית עליה מסופר כאן גדל לתורה לחופה ולמעשים טובים והיום הוא נודע בשערים בתור עורך הדין יאיר נהוראי, איש הפורום החילוני הדולה את דברי חכמתם העילאית של רבני עלי מערצו האינטרנט ומשקה בהם את כלל ישראל.]

'הרב טאו למעשה אמר לי שחבל שעברתי מתפארת צבי להר המור', משחזר המילטון, 'הוא אמר: 'למה לא באת להתייעץ איתי לפני שעברת לכאן? היית צריך להישאר שם, ועכשיו אתה צריך לחזור לשם, לישיבה החרדית. לא טוב לך להיות כאן, בהר המור'. כששאלתי אותו למה, הוא ענה שלמעשה התחלתי דרך חרדית, אבל לא השלמתי את התהליך, לא קיבלתי עדיין את הדרך הזו, ובהר המור אני עלול ליפול בין הכיסאות. לכן אני צריך לסיים את מה שהתחלתי, ולא להפסיק באמצע. אמרתי לו שאם אשוב לתפארת צבי לא אהיה ציוני, והוא השיב לי במשפט נוקב: 'אבל אתה תהיה תלמיד חכם, ואילו כאן אתה עלול לסיים כשאתה לא מניח תפילין. וחוץ מזה, גם שם תוכל להיות ציוני'

בעיני הדברים מבהילים. האם באמת מאפיין בסיסי של בוגרי הר המור הוא הימנעות מהנחת תפילין? אתמהא. אם ברחוב האיטליזים בוויילנא תיאר צמח אטלס את המציאות נכוחה, האם הדברים נכונים גם בהר חומה? האם דבריו של ר"צ טאו אינם מבטאים יאוש, איך נאמר, מוגזם קמעא, מהמצב הרוחני בישיבה שהוא נשיאה?

לא רק הרב טאו מבטל את הציבור בו הוא חי ביחס לחרדים. גם הרב יהושע שפירא משייבת רמת גן סיפר לאחרונה כי

ביום שישי האחרון פנה אליי אדם חרדי שהתייאש מהמגזר שלו ורוצה לעבור לציונות הדתית. אמרתי לו – אל תעשה את זה, אם חשוב לך שהילדים שלך יישארו דתיים.

כעת, אינני בעמדה בה אוכל לחוות דעה, ודאי לא דעה אובייקטיבית, על רמת קיום המצוות והעבירות בציבור שאני חלק ממנו. לרבנים טאו ושפירא, ולחבריהם שניתן לכנות אותם רבני החרד"ל (כמובן שיש כאן הכללה ושימה בסל אחד של אנשים רבים ותופעות שונות ויש בכך מידה מסוימת של חוסר הגינות, בכל זאת כאשר כותבים על תופעות חברתיות אין מנוס מהכללות כאלו), יש לא מעט תלונות עלי או על אנשים מסוגי ואין לי שום חשק לשחק את הגמל שאינו רואה את הדבשת של עצמו.

אבל נניח שהכל נכון. לפני 120-130 שנה עשרות אלפי יהודים השתמדו כדי לשפר את מצבם הכלכלי והחברתי. בין שתי מלחמות העולם יהודים יראי שמים בפולין אכלו חזיר כי לא היה להם כסף לבשר כשר. הרב מאיר בר אילן מתאר אנשים שנראו כיראים ושלמים אשר עלו אתו על האוניה לאמריקה וכבר באוניה החלו לאכול טרף ולחלל שבת (למרות שהיה אפשר להזמין אוכל כשר) כי "ממילא באמריקה הכול טרף ואין מה לעשות". זה היה הרקע שגרם לרבנים להתייאש לגמרי. האם אפשר להשוות את זה עם החסרונות, גם החסרונות האמתיים, של תושבי גבעת שמואל או קטמון או פתח תקווה? הרבנים טאו ושפירא מרגישים, כך נראה, שהעדר הרים זנב ופתח בשעטה בלתי מרוסנת החוצה. האם הם צודקים?

יבוא הטוען ויטען כלפי, בצדק מסוים, שעזיבת הדת שתיארתי בפסקה הקודמת נעשתה מתוך עוני ומצוקה, ואילו מה שקורה היום קשור דווקא לחברה צרכנית בעלת רמת חיים גבוהה או לספקנות דתית או לעימות בין מערכות ערכים מתחרות. כל זה נכון, וברור שיש לנו סימפטיה אוטומטית למי שמתמודד עם עוני ומצוקה והרבה פחות נכונות לפרגן לארי הנוהם מתוך קופה של בשר. אבל האם נסיון העושר או הספקנות איננו נסיון? מי יכול להעריך כיצד נראים דברים כאלו כלפי שמיא?

שאלות כאלו נראות לי חשובות, אבל בפועל יש להן ככל הנראה ערך אקדמי בלבד. לרבני החרד"ל נמאס. הדתיות של בעלי הבתים נראית להם שטחית, טקסית ובסופו של דבר שקרית. הם עוברים בשנים האחרונות את אותו התהליך שעברו רבני ליטא בעבר. הכעס והדאגה הופכים לניכור שהופך לבוז ולשנאה, ובשורה התחתונה סדר הקדימויות שלהם ברור – הכל, רק לא דתיים לאומיים. כך מספרים תלמידי הרב יהושע שפירא, יובל בר נתן ואור טאוב:

הייתה בחורה שכשהיתה בחו"ל התחילה להתקרב ופגשה שם מזרחניקים שעשו לה סלט בראש. היא חזרה לארץ והתגלגלה לפה והתחילה להתקרב ... היום היא בצפת נשואה לחבדניק עם ילדים וברוך השם הכל בטוב.

ליחס החדש הזה שבין רבני החרד"ל ללבעלי הבתים יש כמה אספקטים מתעתעים. בפרט, אנשים נוטים לראות עדיין את רבני החרד"ל, שרובם נתפסים כממשיכי דרכו של הרב קוק או כשואבים ממשנתו, כ'שייכים' לציבור הדתי לאומי באופן כלשהו, ולמיטב הבנתי לא זה המצב. סימן מובהק לדבר הוא שהביקורת מצד החרד"לים לעולם איננה מופנית כלפי החרדים. הדברים הקשים והמרים שהם אומרים השכם והערב מכוונים תמיד כנגד הדתיים לאומיים, אבל איש מהם לא פצה פה למחות כאשר הרב שלום כהן הגדיר את הכיפות הסרוגות כ"עמלקים" לקול צחוקם של יתר ראשי מפלגת ש"ס, או כאשר הרב שמואל אוירבך ואנשיו הוציאו מודעות בסגנון השטירמר נגד בחורים שמתגייסים לצבא. אדרבא – רבני החרד"ל עונים אמן באופן שיטתי אחר כל אחד ממאבקי החרדים, כולל אחרי מעשי הנבלה היותר נקלים שלהם. רוב מנהיגיהם חתמו באביב תשע"ד על כרוז הקורא לצאת להפגנה שהייתה אז בתביעה להמשיך את ההשתמטות הגורפת של בני המגזר החרדי משרות צבאי. ארגוני החזית שלהם⁵ (חותם, ליבה, לביא, צו אחד וכו' וכו') מתנגדים בתוקף לכל פגיעה במוסד המכנה עצמו רבנות ראשית, למרות שניתן להניח שהם יודעים היטב מה המצב שם ומי גוזר על כך את הקופונים וכן הלאה.

למרות שהדברים יכולים להישמע מופרכים, ארשה לעצמי לסטות מקו הטיעון הראשי של המאמר ולחזות גם נסיגה מהמאבק על ארץ ישראל. על פניו המצב הוא הפוך, שהרי נערי הגבעות ותושבי היישובים המרוחקים והמבודדים הם בדרך כלל מהאגף היותר תורני במקומותינו, וחלקם אף עוקפים בגדול את החרד"ל הקונבנציונלי מימין. אבל אינני חושב שלאורך ימים ניתן יהיה לאחוז בשני קצוות המקל. אם מה שחשוב באמת הוא לגור בחברה סגורה וללמוד בכולל, או להגיע להישגים רוחניים כאלו ואחרים בתוך איזו פרקטיקה חסידית או קבלית, למה להסתכן ולגור במקום שכדי להגיע אליו צריך לנסוע בצירים מטווחים? אנשים מוסרים את הנפש למען מטרות מסדר ראשון, לא למען "המחמיר תבוא עליו ברכה".

אינדיקציה מובהקת לנושא זה ניתן לראות בפריחתו של מפעל הגרעינים התורניים. בעוונותי מעולם לא הבנתי מה בדיוק עניינו של מיזם זה, אבל ברור לכל שהוא מתחרה על אותו מאגר אנשי שממנו באים המתיישבים ביהודה ובשומרון, וסביר להניח שבמונחי גרימת נזק להתיישבות הוא הרבה יותר אפקטיבי משלום עכשיו ושוברים שתיקה גם יחד. מתברר, כרגיל, שיש דברים חשובים ויש חשובים יותר⁶. איכשהו יש לי ההרגשה שהמרכזניקים היו יכולים להיות קצת יותר נדיבים בקטע של גילוי נאות כלפי האנשים שרקדו בסבסטיה או כלפי האימהות שנסעו עם ילדיהן בכביש ששים בזמן האינתיפאדה השנייה. הבהרתו של סולם הערכים האמתי ומיקומה של ארץ ישראל בו היו יכולים לסייע לכמה מהם לקבל החלטה מצילת חיים.

גם במישור הפוליטי, ניתן לראות כיצד אין לחרדלים שום בעיה להמליץ שוב ושוב על הצבעה למפלגות על בסיס שהוא בעיקרו דתי, גם אם מחויבותן לענייני ארץ ישראל היא במקרה הטוב חלקית. הרב טאו ורבנים אחרים הורו מספר פעמים להצביע למפלגת ש"ס, שהרקורד שלה רחוק מלהיות ימני במובהק, ובבחירות האחרונות התייצבו רוב רבני החרד"ל מאחורי מפלגת "יחד" – מפלגת נישה שלא עברה את אחוז החסימה ובזבזה שני מנדטים לימין. השורה התחתונה היא פחות אצבעות בכנסת לאנשים שאכפת להם מרצח באיתמר, ויש להניח שמגמה זו רק תלך ותתגבר.⁷

---

⁵ שאמנם הוקמו ככל הנראה כמענה לפעילות מקבילה מסיטרא דשמאלא. אגב עלי לציין שהארגונים האלו, לפחות בעיני, ממלאים את תפקידם נאמנה: הרבה פעמים אני מוצא עצמי מזדהה עם מאבקים שהם מובילים, ובמקרים אחרים אני לפחות חש שהם משמיעים קול חשוב הראוי להישמע בשיח הציבורי, גם אם אינם צודקים. אבל הופעתם הכמעט בו-זמנית של קבוצת ארגונים שמשמשים בתור "בולדוג" של החרד"ל ומוכנים ללכך את הידיים כך שהיהודים שעומדים מאחריהם יוכלו לפעול בזירה הציבורית בלי לשלם מחיר – זה נראה מעורר חשד ובעייתי, וכבר הארכתי בזה במאמרי "תופעת גביהה בן פסיסא".

⁶ מפעל הגרעינים רחוק מלהיות שם נרדף לפעילותם של רבני החרד"ל. הוא זוכה לתמיכה רחבה מאד בציבור הדתי לאומי ופועלות בו כמה מסגרות על שרק חלקן חרד"ליות, והדברים האמורים כאן מתייחסים לאותו חלק. אני מניח שעצם אזכורם של הגרעינים התורניים בהקשר זה יכול לעורר אנטגוניזם כלפי המאמר בכללותו ולגרום לאנשים שאחרת היו מסכימים אתי להסתייג ממנו, אבל החלטתי בכל זאת לומר את הדברים מפני שהם נראים לי חשובים.

⁷ יבא הטוען ויטען שמה שהתברר בעשרות השנים האחרונות, מהסכמי אוסלו עד ההתנתקות, זה שאי לא הא לא קיימא הא, שהמאבק התרבותי חשוב יותר ובלעדיו גם המאבק הפוליטי-מדיני יקרוס. יכול להיות, אבל המסקנה מכך היא שבעלי עיני הבדולח והיודעי דעת עליון שמבינים את מהלכי ההיסטוריה כשלו משום מה ולא יבאו בזמן את הופעת הקונספירציה של כחות האופל בראשות התקשורת, האקדמיה, בתי המשפט, הנוצרים אוהבי ישראל, אשמדאי מלך השדים והרב דוד סתיו. לכאורה היה ראוי שיתעמקו קצת יותר במהלך האידיאות בישראל לפני ששלש מאות מתנחלים, אנשים נשים וטף, ישלמו בחייהם, ובכל מקרה יש לתהות על ההפתעות הנוספות המצפות לנו בהמשך הדרך.

לאן הדברים הולכים? כפי שכתבתי, מנקודת המבט המאד לא אובייקטיבית שלי, נראה לי שרבני החרדל, בגדול, מאסו בציבור שהם משתייכים אליו כביכול⁸. הדברים מעוררים הרהורים נוגים ביחס לכושר העמידות של הציבור באופן כללי. אנשים זקוקים למנהיגות רוחנית, אבל ככל הנראה הגרביטציה שנוצרת על ידי חברת הלומדים החרדית גורמת לאלו מאתנו שמנסים ללכת בדרך התורנית לפתח מעין הזדהות "ביורוקרטית" עם מקצוענים אחרים מסוגם, הזדהות המאפילה על השייכות שלהם להוריהם, לאחיהם ולשכניהם. הם כמובן יראו בעצמם את בני לוי החדשים. לנו זה לא כל כך עוזר.

לפני זמן מה אמר לי אדם חכם המצוי בחוגי החרדלים כי לפי הערכתו (יודגש שאין כאן מידע אלא הערכה שלו) הרעיון של הרב טאו ודומיו הוא לנתק קשר עם הציבור הדתי לאומי בשלב מסוים ולפרוש לכיוון החרדים (כמובן שהדבר יכול להתבטא לא רק בהצטרפות לגוש הקיים אלא גם בהקמת כת נוספת שתאמץ את המודוס-ויונדי החרדי עם קצת מוזרויות משלה, משהו כמו הזילברמנים או הנדליסטים). אם הדבר נכון, ויש להודות שקשה לסתור את ההשערה הזו מנתונים מציאותיים, אזי המגזר הדתי נתון למניפולציה שאינה שונה בהרבה מהדבר שעליו חשב הרב דסלר: הרעיון הוא לגנוב לנו כמה שיותר ילדים (במימון שלנו, כמובן), והשיטה היא לשלוח את האברכים שאינם נשארים בישיבה לעבוד במערכת החינוך. כמה זה עובד יכול כל אחד להתרשם מסביבתו המידית.

אולי אני טועה. אולי אינני מצליח לראות את הדברים במשקפיהם של הרבנים שיושבים ליד השולחן אליו מתנקזות שלל בעיות הקהילה, מרגישים מתוסכלים מן האדישות שבה בעלי הבתים נסחפים בזרם התרבות הכללית, מרגישים מאוימים על ידי כל מיני רבנים פוסט-מודרניים שנוקטים בשיטות פרשנות מטורללות שעושות צחוק מהתורה, ובאופן כללי חשים שהם כמו הילד ההולנדי שמחזיק את האצבע בסכר ובלעדיו הכול הולך לאבדון. יש להודות שגם אם אפשר להבין את הדברים הללו בשכל, קשה לעמוד על הלך הרוח של מי שנתקל בבעיות כאלו יום אחר יום ושעה אחר שעה. ובכל זאת, בין המחשבות הטורדות את הרועים הרוחניים שלנו בשאלה מי יניח תפילין בסופו של יום ומי לא יעשה זאת, כדאי אולי שיזכרו גם את מה שכתוב בתפילין דמארי עלמא.

---

⁸ דברים דומים כתב יואב שורק לפני מספר שנים במאמר במקור ראשון, מאמר שעסק בעיקר בעמדתו של ר"צ טאו ובפרשנותו למשנת הרב קוק, ראה <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/11/ART2/678/184.html>. בלי לגרוע מהחשיבות שיש בנקודות הספציפיות הללו, בעיני התהליך רחב יותר.